

ШИШКА Р. Б.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ГАЛУНЬКО В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

ХРИСТИНЧЕНКО Н. П.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
*(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)*

УДК 347: 36.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.20>**ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В ПЕРІОД ВІЙНИ**

Робота присвячена проблемі обмежень прав людини у воєнний час, що має об'єктивну зумовленість та практичну значущість. Автори виходять з того, що такі обмеження як звуження можливостей здійснення суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів в умовах воєнного часу є вимушеною мірою для забезпечення обороноздатності країни та виконання стратегічних та тактичних завдань протидії агресору. В ній проаналізована позитивна (міжнародно-правова та національна) основа обмежень та механізм їх запровадження через владні загальнообов'язкові рішення органів влади з їх конкретизацією військовими адміністраціями, заходи дотримання. Проведено розмежування обмежень з поразкою в правах як актів індивідуальної дії та санкцій за допущені кримінальні правопорушення. Постулюється, що в обмеженнях прав простежується дві парадигми щодо їх збереження та одночасного обмеження заради збереження держави, а у широкому сенсі збереження традиційних демократичних

інститутів та протидії перетворенню в тоталітарні . це є відходом від правила, що особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд. Побіжно піддані критиці формальні вимоги допуску дисертаційних досліджень до захисту та вибору їх ключових суб'єктів (керівників, рецензентів, опонентів та голови разової спеціалізованої ради), що призвело до різкого збільшення публікацій наукових статей та відомих зловживань на цій вимозі: збільшення вартості публікацій та появи видань, які їх оприлюднюють не вдаючись на значення та цінність, недовіри МОН України до кваліфікації призначених керівників, які «повинні мати роботи по тематиці дослідження за останні п'ять років»?)). Це штучно ускладнило підготовку наукових кадрів та призвело до її підвищення витрат на це. Визнано, що правова природа звуження прав людини у воєнний період, як вимушеної, але правомірної діяльності держави із забезпечення недоторканості та суверенітету країни зводиться до загальнообов'язкових актів органів влади загального впливу і обов'язкові до виконання, всім кому вони адресовані. Такі обмеження прав можуть бути загальні та персональні.

Ключові слова: держава, органи держави, охоронювані законом інтереси, обмеження прав, поразка прав, права, правопорядок.

Shyshka R. B., Halunko V. V., Khrystynchenko N. P. Restrictions on the rights of citizens during the war

The work is devoted to the problem of restrictions on human rights in wartime, which has an objective determination and practical significance. The authors proceed from the fact that such restrictions as the narrowing of the possibilities of exercising subjective rights and interests protected by law in wartime conditions are a forced measure to ensure the country's defense capability and fulfill strategic and tactical tasks of countering the aggressor. It analyzes the positive (international legal and national) basis of restrictions and the mechanism of their introduction through authoritative binding decisions of the authorities with their specification by military administrations, enforcement measures. A distinction was made between restrictions and the loss of rights as acts of individual action and sanctions for committed criminal offenses. It is postulated that two paradigms can be traced in the restriction of rights regarding their preservation and simultaneous restriction for the sake of the preservation of the state, and in a broad sense the preservation of traditional democratic institutions and resistance to the transformation into totalitarian ones. this is a departure from the rule that a person exercises his rights freely, at his own discretion. The formal requirements for the admission of dissertation studies to the defense and selection of their key subjects (supervisors, reviewers, opponents and the chairman of a one-time specialized council) were briefly criticized, which led to a sharp increase in the publication of scientific articles and known abuses of this requirement: an increase in the cost of publications and the appearance publications, which publish them without referring to the meaning and value, distrust of the Ministry of Education and Culture of Ukraine to the qualifications of the appointed managers, who "must have works on research topics for the last five years"?). This artificially complicated the training of scientific personnel and led to an increase in its costs. It is recognized that the legal nature of the restriction of human rights during the war period, as a forced but legitimate activity of the state to ensure the inviolability and sovereignty of the country, is reduced to universally binding acts of authorities of general influence and mandatory for everyone to whom they are addressed. Such restrictions of rights can be general or personal.

Key words: state, state bodies, interests protected by law, restriction of rights, defeat of rights, rights, law and order.

Вступ. З нападом на Україну актуалізувалася проблема збереження прав громадян та інших людей суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції України [3]) де простежується, принаймні, дві парадигми щодо їх збереження та одночасного обмеження для збереження цієї держави, а у широкому сенсі збереження традиційних демократичних інститутів та протидіє перетворенню в тоталітарні.

Зрозуміло, що національні інтереси, безпека в таких умовах є вищими концептуальними пріоритетами, що припускає їх домінування та підпорядкування їй інших цінностей такого суспільства, в тому числі й приватних прав фізичних та юридичних осіб. Принаймні ст. 12 ЦК [8] України постулювала, що особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Проте суспільство може застосовувати і превентивні заходи, що не пов'язані з їх правопорушеннями. В такому разі є певні санкції, зокрема обмеження дієздатності, визнання банкрутом, встановлення піклування і навіть обмеження прав. Вони встановлені як органами влади так і утвореннями громадян, наприклад для невірніоважених вболівальників – права відвідувати матчі за участі улюбленої команди.

Окрім того, не слід забувати про інститут поразки в правах за вчинені кримінальні правопорушення для колаборантів та адептів «руського миру», який на відміну від загальних обмежень має персональний характер та діє на період судимості за вказані правопорушення. Так, іноземців, що скоїли злочини на території Польщі (організація незаконного перетину кордону, керування транспортним засобом у стані сп'яніння) після відбуття покарання саджати будуть на літак до країни походження або відправлятимуть до центру для іноземців під охороною для подальшої депортації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доктринальне обґрунтування обмежень приватних прав в Україні розробили Є.О. Мічурін [4] в цивільному праві та В.О. Кожевникова [1] в сімейному праві та інші їх послідовники, зокрема В.М. Слома та Н.П. Москалюк, Д.В. Горбась, О.О. Кот. Так, перший концептував, що: 1) суб'єктивне цивільне право іманентно охоплює поняття межі, яка й окреслює коло повноважень особи, визначає свободу її дій у середині цієї межі, а в них визначаються обмеження, які не впливають на можливість здійснення суб'єктивного цивільного права як такої, втім здатні ускладнювати здійснення особою суб'єктивного цивільного права», а [4, с. 31] обмеження майнових прав фізичних осіб виявляється у тих суб'єктивних цивільних правах, що здійснюються в наявних межах, проте з урахуванням особливостей правовідносин відбувається додаткове ускладнення їх здійснення через дію механізму правового регулювання [5, с. 215].

Мета статті, окрім підтримки планів кафедри та університету з підготовки науковців (прагматичний аспект) полягає у визначенні правової природи обмежень цивільних прав на час дії воєнного часу та їх наслідків (доктринальний аспект). Такий дуальний підхід до визначення мети причинений об'єктивними вимогами допуску дисертаційних досліджень до захисту та вибору їх ключових суб'єктів (керівників, рецензентів, опонентів та голови разової спеціалізованої ради), що призвело до різкого збільшення публікацій наукових статей та відомих зловживань на цій вимозі: збільшення вартості публікацій та появи видань, що готові це зробити не вдаючись на значення та цінність таких публікацій та збільшення так званого наукового сміття, фактичної недовіри МОН України до кваліфікації призначених керівників, які «повинні мати роботи по тематиці дослідження за останні п'ять років?»). Це штучно ускладнило підготовку наукових кадрів та призвело до її підвищення витрат на це.

Її об'єктом стали правовідносини, що виникають при обмеженні приватних прав фізичними особами в воєнний та і повоєнний період, а предметом – чинне позитивне право, практика його застосування, в тому й зарубіжний досвід, судова практика, доктрина прав людини та їх звуження.

Виклад основних положень. Обмеження прав має свою гносеологію та позитивну основу і потреба в ньому виникає на певному етапі та умовах для забезпечення більш

охоронюваного блага, а даному разі при стиканні публічного приватного інтересів та постає проблема вибору між ними.

На міжнародному рівні ст. 15 Європейської конвенції про права людини [2] закріплено, що в період воєнного стану можуть бути введені тимчасові обмеження конституційних прав фізичних та юридичних осіб. Це нею поширено на такі права: недоторканості житла (стаття 30); таємниці телефонних переговорів, листування та поштових відправлень (стаття 31); невтручання в особисте і сімейне життя (стаття 32); свободу пересування, право на перетин кордону та повернення в Україну (стаття 33); право на свободу думки і слова, а також вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34); право брати участь в управлінні державними справами і референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, рівний доступ до державної служби (стаття 38); право на мирні мітинги і демонстрації (стаття 39); право на володіння і розпорядження власним майном (стаття 41); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42); право на освіту (стаття 53). Вважаємо на рівні передбачення та реалів сюди повинні бути і віднесені обмеження права на інформацію та її поширення в ЗМІ та соціальних мережах, які на момент її прийняття не мали такого значення і активізувалися наразі в Україні, де пов'язують атака ворога із поширенням інформації про підготовку бійців на певних локаціях, ротацію військ на передовій.

С.Ю. Серьогін при дослідженні правейсі поділив межі здійснення права на три групи: 1) обмеження, пов'язані з наявністю у законодавстві заборонних норм; 2) обмеження, які тим чи іншим чином пов'язані з правами та інтересами третіх осіб; 3) обмеження, що суперечать основним постулатам позитивістської правової теорії [8, с. 141]. Зрозуміло, що на той час не виникало і особливо не дискутувалася проблема обмежень прав людини у воєнний час і є в цій тріаді віднайти місце таким обмеженням уже з врахування реалів та законів війни.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного часу» [7] воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Правовою основою введення воєнного стану стала Конституція України [3] та зазначений вище закон і указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях» [6] що, затверджений Верховною Радою України, де у його п. 3 встановлено: на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина та наведено конкретні статті Конституції, дію яких легалізовано обмежувати.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного часу» та п. 3 вказаного вище Указу Президента та ч. 1 ст. 8 закону.

Україна ще у 2022 році заявила про відступ від окремих положень «Пакту про громадянські і політичні права» у частині правового статусу громадян зараз нічого суттєво не поміняється. Звісно, тепер громадяни не зможуть звертатися до Європейського суду з прав людини щодо порушень окремих статей Конвенції 1950 року. Але це закономірно, бо не діють окремі статті Конституції під час воєнного стану», – наголосив експерт. Більш

того, Україна подала заявку до Ради Європи про часткове призупинення дії в країні деяких пунктів Європейської конвенції з прав і свобод людини у зв'язку з воєнним станом.

Тож військове керівництво України отримало право обмежувати свободу пересування громадян, оглядати речі, а також примусово відчужувати майно для потреб держави.

Порівняння цих переліків надає підстави вважати, що здебільше вони змістовно збігаються. Проте є й відмінності.

Військове командування, в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини здійснювати такі правові заходи: примусове відчуження об'єктів права приватної або комунальної власності для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану воєнного стану в порядку, встановленому законом, та видавати про це відповідні документи (п. 4); запровадити комендантську годину (заборону перебування на вулицях та в інших громадських місцях у визначений час без спеціально виданих перепусток і посвідчень) у встановленому порядку (п. 5); встановлювати в установленому порядку особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства (п. 5); встановлювати в установленому порядку пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також пересування транспортних засобів (п. 6); проводити в установленому порядку огляд речей, транспортних засобів, багажу і вантажобагажу, службових приміщень і житла громадян, за винятком встановленому порядку, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України (п. 7); забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів (п. 8); встановлювати в установленому порядку заборону або обмеження щодо вибору місця перебування чи місця проживання осіб на території, де введено воєнний стан (п. 10); заборонити громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку, змінювати місце проживання (місце (місця перебування) без відповідного дозволу (п. 16); встановити військово-житловий обов'язок для фізичних та юридичних осіб (п. 17).

Висновки. На підставі наведеного вважаємо, що правова природа звуження прав людини у воєнний період, як вимушеної, але правомірної діяльності держави із забезпечення недоторканності та суверенітету країни зводиться до загальнообов'язкових актів органів влади. Вони є актами державної влади загального впливу і обов'язкові до виконання, всім кому вони адресовані.

Обмеження прав можуть бути загальні та персональні, що встановлені для окремих фізичних та юридичних осіб. Так чи інакше, вони повинні бути засновані на законі чи рішенні суду та вступити в законну силу.

Список використаних джерел:

1. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Комп'ютерний дизайн, 2019. 520 с.
2. Конвенція захисту прав та основоположних свобод Європейська конвенція про права людини. *Урядовий кур'єр* від 17.11.2010. № 215.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Голос України* від 13.07.1996. № 128.
4. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.
5. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 212–215.
6. Про введення воєнного стану в Україна або в окремих її місцевостях : Указ Президента України № 64 від 24 лютого 2022 р. *Голос України* від 24.02.2022. № 37.
7. Про правовий режим воєнного часу : Закон України від 12 травня 2015р. № 389-VIII. 2024. URL: *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 12.10.2024)
8. Серьогін С. Ю. Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 116 (Ч. 1). С. 136–142.

